

Proč ji zabili?

Letmé pátrání po příčinách a okolnostech smrti svaté Ludmily

Modelová studie

Tomáš Malina

Tento spisek rád věnuji své milé spolužačce a kolegyni Lidě Bursikové.

Obsah

1. Ludmila a její svět

- 1.1 Co o Ludmile nepochybně víme
- 1.2 Mocenské siločáry v Evropě kolem r. 900
- 1.3 Česká krajina v raném středověku

2. Dcera, manželka, matka a kněžna

- 2.1 České kmeny – skutečnost, nebo omyl?
- 2.2 Odkud se vzali Přemyslovci
- 2.3 Čechy versus Morava

3. Ludmila mezi Perunem a Kristem

- 3.1 Slovanské náboženství z českého pohledu
- 3.2 Bořivoj, Ludmila a Metoděj
- 3.3 Knížecí sídlo

4. Rodinná pouta

- 4.1 Synové Spytihněv a Vratislav
- 4.2 Snacha Drahomíra
- 4.3 Vnuci Václav a Boleslav

5. Smrt

- 5.1 Počátek domácích konfliktů
- 5.2 Odraz vývoje v sousedství
- 5.3 Odkaz Bořivojův
- 5.4 Spiknutí
- 5.5 Zločin

6. Svatoludmilská tradice

- 6.1 Svatý Václav – tvůrce Ludmilina kultu?
- 6.2 Svatá Ludmila ve středověku a raném novověku
- 6.3 Svatá Ludmila jako obrozenecká žena
- 6.4 Ludmilin odkaz pro naši dobu

Úvod

*Od dětství ku oltáři
mne vodil svatý cit,
kde sláva bohů září,
jim bližší, bližší být!*

*(Ludmila v textu Jaroslava Vrchlického;
zhudebnil Antonín Dvořák r. 1886)*

Letošní 1100. výročí zavraždění svaté Ludmily, kněžny-vdovy po prvním českém knížeti Bořivojovi, minulo bez velké pozornosti ze strany veřejnosti i médií. Jedná se sice o nejzazší událost českých dějin, kterou můžeme přesně datovat (šlo o noc z 15. na 16. září 921), ale je jasné, že v dnešní době raný středověk láká málokoho: je nám příliš vzdálený svou mentalitou, podobou krajiny i společenským uspořádáním, a konečně – z Ludmiliny doby na území České republiky dnes zůstává jen jediná nadzemní stavba: rotunda v Budči.

Přesto Ludmilin příběh má parametry, jimiž může oslovit i dnešní zájemce – a to nejen proto, že v souvislosti s nynějším výročím vznikla digitální rekonstrukce kněžniny podoby. Nebylo – a dodnes není – obvyklé, aby dokonce po několik měsíců v nejpřednějších vlivových pozicích ve státě – a navíc v přelomové době – stály dvě ženy: zde Ludmila a její snacha Drahomíra. A extendujeme-li dozvuky Ludmiliny násilné smrti do následujícího období, vychází nám tu konflikt dokonce třígenerační – jak aktuální i v dnešní době, kdy odlišnosti mezi generacemi (a semigeneracemi) jsou stále příkřejší.

Zdá se také, že bez pochopení Ludmiliny osobnosti neporozumíme plně ani příběhu a kultu svatého Václava, v jehož stínu jako by svatá Ludmila byla nucena vést svůj věčný život.

Přítom zájem o Ludmilu a o poselství jejího života a smrti výrazně vzrostl právě v době, kdy se (znovu)zrodil český národ ve své moderní podobě: stačí si připomenout divadelní hru od Josefa Kajetána Tyla *Krvavé křtiny aneb Drahomíra a její synové* (1849; Národní divadlo zatím naposledy 2005 – 2006), oratorium *Svatá Ludmila* od Antonína Dvořáka (1886) na text Jaroslava Vrchlického, monumentální chrám svaté Ludmily v Praze-Vinohradech (vysvěcen 1893) a samozřejmě jednu z doprovodných soch pražského svatováclavského pomníku (1912) od Josefa Václava Myslbeka.

Ludmilinu příběhu nás přibližuje i fakt, že všechny písemné prameny, které se jej týkají (a není jich mnoho), byly vydány tiskem a jsou dobře dostupné i laickým zájemcům. Navíc od přelomu 20. a 21. století vznikla řada publikací, které naše povědomí o počátcích českého státu rozšiřují na základě aktuálního bádání. A nechybějí ani nejnovější monografie, jež reinterpetací známých pramenných textů narušují vžité představy i klišé o prvních Přemyslovcích.

Naším cílem není shrnout vše, co je o kněžně Ludmile známo. Soustředíme se na otázku nejožehavější: proč – a za jakých okolností – byla Ludmila zavražděna. Již prostá úvaha totiž odhaluje některé nejasnosti. Ludmila přežila svého manžela, knížete Bořivoje, o více než 30 let. Musela tedy být tváří – i když hlavně symbolickou – celé jedné linie české politiky, navíc šlo o linii s mnohaletými kořeny. Význam pevné bořivojské vladařské tradice byl o to větší, že oba synové a nástupci – Spytihněv I. a Vratislav I. – byly politicky rozdílné osobnosti (asi jako o generaci později Vratislavovi synové Václav a Boleslav).

Ludmila byla zavražděna sedm měsíců po smrti svého mladšího syna, knížete Vratislava. Ten krátký časový interval nás zaráží. Lze jej vysvětlit pouze dvěma způsoby: buď během toho půlroku Ludmilina autorita prudce klesla, anebo strůjce atentátu poháněly nadcházející události tak naléhavé, že kvůli nim riskovali i vnitropolitický konflikt.

Nejstarší zprávy o svaté Ludmile najdeme v legendách. Jejich reprezentativní soubor uspořádal literární historik Oldřich Králík; kniha vyšla v katolicky orientovaném pražském nakladatelství Vyšehrad v r. 1969 (tedy v době, která takovým vydavatelským počínům přála) pod názvem *Nejstarší legendy přemyslovských Čech*. Svazek obsahuje 15 legend a doprovodné stati.

O Ludmile vypráví 8 legend z tohoto souboru. U tří z nich je Ludmila přímo titulní postavou: jedná se o slavnou *Kristiánovu legendu* (neboli *Život a umučení svatého Václava a báby jeho svaté Ludmily*), o *Utrpení mučednice Ludmily* (*Fuit in provincia Boemorum*) a o *Prolog o svaté Ludmile*. Dalších 5 legend se o Ludmile zmiňuje v souvislosti se svatým Václavem: jsou to *Crescente fide* (tj. *Za vzrůstu křesťanské víry*), *Gumpoldova legenda*, *První a Druhá staroslověnská legenda o svatém Václavu* a *Oportet nos fratres* (tj. *Sluší se, bratři*). Všech osm legend vzniklo v rozmezí 10. – 11. století; Obě staroslověnské svatováclavské legendy a Prolog jsou psány ve staroslověnině, ostatní legendy latinsky (budeme je ovšem citovat z respektovaných českých překladů).

První, kdo zasazoval svatoludmilský příběh do narativního rámce českých národních dějin, byl legendista Kristián (konec 10. století), ale komplexní dílo v tomto směru odvedli až skuteční kronikáři. Pro účely naší práce jsme vybrali tři nejznámější. Jsou to Kosmas (latinská *Chronica Boemorum* z počátku 12. století), Dalimil (česky psaná veršovaná *Kronika tak řečeného Dalimila* z

počátku 14. století) a Václav Hájek z Libočan (česky psaná *Kronika česká* z 1. poloviny 16. století; Hájek je Ludmilině době již velmi vzdálen, ale nepodceňujme ho: kroniku sepsal v době, kdy byl farářem na Tetíně – na někdejšími místě Ludmiliny smrti).

Z moderních historiků, kteří kněžně Ludmile a její době věnovali svou badatelskou pozornost, odvedl zakladatelské dílo František Palacký v prvním svazku svých pětidílných *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě* (1836 – 1876); dobou Bořivoje a Ludmily tu vstupuje na pevnou půdu skutečných dějin Čech, zatímco u předchozích období někdy podléhal víře v pravost známých falz – rukopisů Královédvorského a Zelenohorského.

V r. 1929, kdy se (mylně) slavilo milénium smrti svatého Václava, konzervativní katolický historik Josef Pekař publikoval studii *Svatý Václav*, kde se samozřejmě zabývá také Ludmilou.

Po Druhé světové válce téma kněžny Ludmily odborně zpracoval nejprve literární historik Závaš Kalandra. Přemyslovské kněžně věnoval obsáhlou kapitolu ve svém dvousvazkovém díle *České pohanství* (1947) a předestřel tu svůj výklad vzniku Ludmilina kultu (Kalandrova publicistická činnost se tehdy uzavřela: o tři roky později jej komunistická justice poslala na popraviště). Archeolog a historik Rudolf Turek píše mj. o Ludmile a jejím pramenném obraze v knihách *Čechy na úsvitě dějin* (1963) a *Čechy v raném středověku* (1982) a jí a Václavovi věnoval studie ve sborníku *Bohemia sancta* (1989).

Po proměnách českých i evropských poměrů od 90. let 20. století vzrostl – také z politických důvodů – zájem o raný středověk a o církevní dějiny. České světce a světice představil nejširší veřejnosti římskokatolický kněz s disidentskou minulostí Petr Piřha v popularizační knížce *Čechy a jejich svatí* (1992). Fundované shrnutí pramenné situace ohledně prvních přemyslovských knížat a její novou, nenacionální interpretaci provedl zkušený medievalista Dušan Třeštík: *Počátky Přemyslovců* (2001). A to již do celé věci začali promlouvat archeologové řadou souhrnných a navýsost aktuálních prací: Zdeněk Měřínský ve dvousvazkovém díle *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu* (2002 – 2006), Michal Lutovský v *Encyklopedii slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* (2001) a Magdalena Beranová a Michal Lutovský v publikaci *Slované v Čechách (Archeologie 6. – 12. století)* (2009).

O samotné svaté Ludmile vznikly v nedávné době tři monografie. V r. 1996 archeoložka Nad'a Profantová publikovala práci *Kněžna Ludmila: vládkyně a světice, zakladatelka rodu*. A ke svatoludmilskému miléniu byly vydány (2021) dva velkorysé sborníky: *Svatá Ludmila: žena na rozhraní věků* (editoři Jan Mařík aj.) a *Ludmila: kněžna a světice* (ed. Jakub Izdný a kol.).

Při naší práci jsme samozřejmě použili ještě další, úžeji zaměřené zdroje.

1. Ludmila a její svět

1.1 Co o Ludmile nepochybně víme

Tak začít musíme jménem. Jeho nejstarší běžně dostupný zápis najdeme v latinsky psané *Kristiánově legendě*, vzniklé v českém prostředí na konci 10. století: *Passionem ... beate memorie Liudmila*.¹ Zápis nepochybně odráží skutečnost, že kněžnino jméno v pračeštině začínalo na měkkou (vlastně změkčenou – palatalizovanou) souhláskou *L* a znělo tedy *Ludmila*. Tentýž tvar drží ještě *Dalimil* (poč. 14. stol.): *svatej Liudmile,/ Bohu i všem liudem milé*.² Teprve ve 14. století došlo k přehlásce *u* → *i*³, takže Václav Hájek v polovině 16. století již píše *Bořivoj kníže a Lidmila, manželka jeho*.⁴ V 17. století ovšem u některých slov došlo ke zpětné změně *i* → *u*⁵: patrně odtud dnešní tvar *Ludmila* (ale familiární podoba *Lída*⁶).

Za nepochybná fakta o Ludmilině životě můžeme označit ty pramenné údaje, které se vyskytují opakovaně a nemají v dobových zdrojích seriózní oponenturu. Ovšem jak to u raně středověkých osobností bývá, výčet takových informací není rozsáhlý:

Ludmila se narodila r. 860. Provдалa se za knížete Čechů Bořivoje. Spolu s ním byla nejprve pohankou, ale po jeho křtu na Velké Moravě jej následovala v křesťanské víře.

Bořivoj a Ludmila měli syny, kteří vládli po sobě: Spytihněva a Vratislava. Vratislav byl ženatý s Drahomírou z jiného slovanského kraje a měli spolu syny Václava a Boleslava.

Ludmila vynikala křesťanským životem. Přežila svého manžela i oba syny a podílela se na výchově svých vnuků.

Ludmila se ocitla ve sporech s Drahomírou. Sídlila na lokalitě Tetín a tam ji v polovině září 921 zavraždili dva Drahomířini družiníci; Ludmile tehdy bylo 61 let.

Po několika letech kníže Václav – Ludmilin vnuk – dal kněžniny ostatky převézt do Prahy, kde se dochovaly dodnes.

¹ Kristiánova legenda, Praha 2012, s. 8.

² Rýmovaná kronika česká tak řečeného Dalimila. Wikizdroje [online], https://cs.wikisource.org/wiki/Rýmovaná_kronika_česká_tak_řečeného_Dalimila.

³ F. Cuřín, Vývoj českého jazyka a dialektologie, Praha 1977, s. 42 – 46.

⁴ V. Hájek z Libočan, Kronika česká, Praha 1981, s. 201.

⁵ F. Cuřín, cit. d., s. 46.

⁶ Srovnej M. Knappová, Jak se bude jmenovat?, Praha s. 253, 256.

Prameny a literatura:

CUŘÍN, František a kol. *Vývoj českého jazyka a dialektologie*. 4. vydání. Praha: SPN, 1977.

HÁJEK Z LIBOČAN, Václav. *Kronika česká*. 1. vydání. Praha: Odeon, 1981.

KNAPPOVÁ, Miloslava. *Jak se bude jmenovat?* 2., upravené a doplněné vydání. Praha: Academia, 1985.

Kristiánova legenda. 2. vydání. Praha: Vyšehrad, 2012.

Rýmovaná kronika česká tak řečeného Dalimila. Wikizdroje [online], [cit. 2021-12-19].

Dostupné z: https://cs.wikisource.org/wiki/Rýmovaná_kronika_česká_tak_řečeného_Dalimila.